

KATONA CSABA–KOVÁCS ELEONÓRA A személyes emlékezet dokumentumai

A naplók, a magánlevelek, az önéletrajzok és a memoárok a személyes emlékezet dokumentumaiként sajátos módon, az egyes ember szemszögéből ábrázolnak tényeket, és azon túl, hogy belőlük az információk egy speciális csoportja nyerhető, komoly kiegészítői és néha még értelmezői is a hivatalos iratokból származó adatoknak, sőt azokkal egyenértékű források. Egyes értelmezések szerint még értékesebbek is, mivel azok csak a hivatalos álláspontot tükrözik, ekképp csupán a történelem egy szeletét: „A korabeli hivatalokban keletkezett [...] levéltári források elsősorban a hatalom ideológiáját, normáit tükrözik és csak ennek tükrében értelmezhetőek”.¹ Az ego-dokumentumok közül először a naplóval foglalkozunk a Turul ez évi két számában is.

Jelen bevezetőnkben nem törekszünk a téma szakirodalmának még csak hozzávetőleges áttekintésére sem, hiszen az bőven meghaladná a rendelkezésre álló keretet. Mindazonáltal néhány alapvető munkára feltétlenül utalnunk kell helyenként: ahol ez szükséges, ott jegyzetekben tesszük ezt.

A napló hatalom

A napló, e személyes jellegű írásmű hatalom, talán még „erősebb”, mint az emlékirat, amely utólag rekonstruál. Rendelkezik azzal a plusz erővel és talán nyomatékosabb jelentőséggel, amelyet az események azonnali vagy időben közeli rögzítésének ténye kölcsönöz neki. Az olvasó pedig – legalábbis többnyire – hitelt ad e szemtanúi pozíciónak. Ez persze „hibája” is lehet a naplónak, hiszen az egyéni érzelmek, tapasztalatok – azon frissiben megőrkítve az eseményeket – nem kapnak még időt az értelmezésre, értékelésre. Ezzel szemben az emlékiratban, önéletírásban egy-egy eseménysor összefüggő felidézésekor már arra is van mód, hogy a történetek kimenetelét ismerve, visszatekintve, „súlyozva” helyezze el az elbeszélő az egyes momentumokat; a „napló napról napra teremti az állandóan változó azonosságot, míg az önéletírás egy adott

időpontból visszatekintve koherens élettörténet megkonstruálására tesz kísérletet”.²

Nem véletlenül idéztük fentebb Kövér Györgyöt:³ egyebek mellett az ő neve fémjelezte a Napló, emlékiratok annotált bibliográfiája című alapkutatást, amelynek célja a közgyűjteményekben őrzött kéziratok, 18–20. századi naplók regiszterének összeállítás volt.⁴ Ugyancsak hozzá is köthető az ELTE Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Gazdaságtörténeti Programján belül elindított projekt, amelynek első eredményei az Aetas Személyes történelem különszámában olvashatóak.⁵ Kövérnek az előzőekben citált, a Soproni Szemle hasábjain 2011-ben megjelenő írása számos aspektusra hívja fel a figyelmet a naplók (és más magániratok kapcsán), így a téma iránt elmélyültebben érdeklődő olvasót minden más előtt hozzá, illetve a külföldi szerzők közül Philippe Lejeune-höz irányítjuk.⁶

Visszatérve a naplók „hatalmához”: Fodor András költő naplóíró,⁷ amelyeket diákkorától haláláig vezetett, nem véletlenül aggasztották ismeretségi körének egyes tagjait. Barátai leginkább attól félték, hogy illetéktelen kézbe kerülve az általuk elmondott kritikák, a rendszert érintő negatív vélemények miatt veszélybe kerülhetnek. Mivel Fodor naplóírói tevékenysége sokak előtt ismert volt, ezzel tisztában levő kortársainak azzal a tudattal kellett beszélgetniük a költővel, hogy személyük, tetteik megjelenhetnek az igen tudatosan, az utókor számára, a kor tanújaként működni szándékozó szerző naplójában. Később naplójegyzeteiből válogatás készült, amely könyv alakban is napvilágot látott, és ez számos ismerőst ugyancsak a már mondott aggodalommal töltötte el: volt, aki bontatlanul

¹ Majtényi György: Állami segítség vagy erőszakos asszimiláció? Az 1945 utáni roma történelem forrásairól és értelmezéséről. In: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I. (Szerk. Márfi Attila.) Pécs, 2005. 131. Erre nézve lásd még: Gyáni Gábor: Levéltári kánon és történetírói tapasztalat. *Levéltári Szemle*, 58 (2008) 3. sz. 4–9.

² Kövér György: Én-azonosság az ego-dokumentumokban. *Napló, önéletírás, levelezés. Soproni Szemle*, 65 (2011) 3. sz. 221.

³ A szerzőnek az egészen közeli múltban jelent meg az ego-dokumentumokkal foglalkozó kötete: *Biográfia és társadalomtörténet*. Bp., 2014.

⁴ Kövér Gy.: Én-azonosság az ego-dokumentumokban i. m. 219.

⁵ Személyes történelem. *Aetas*, 23 (2008) 3. sz.

⁶ Magyarul elsősorban: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. (Szerk. Z. Varga Zoltán.) Bp., 2003.

⁷ Fodor András: *A Kollégium. Napló, 1947–1950*. Bp., 1991; Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Bp., 1986; Fodor András: *A hetvenes évek (Napló, 1975–1979)*. Bp., 1995; Fodor András: *A somogyi diák. Napló 1945–1947*. Bp., 2000.

küldte vissza a neki dedikált tiszteletpéldányt.⁸ Ez az eset szemléletesen példázza a személyes történelem forrásainak jellemző vonásait, így a naplókban rejlő erőt is.

Egy napló „ellen” voltaképpen egyetlen orvosság van: ha mások is megírják saját naplójukat, és rögzítik saját verziójukat a velük történekről. Ez azonban egyrészt nem mindig történik így, másrészt a kutatóknak ezáltal akár végtelen számú kis megélés-történetet (narratívát) kell(ene) kiértékelniük, és ebből megkísérelni megalkotni a „nagy egész”-et. De még ha el is végezzük ezt az elemzést, az nyilván csak közelebb visz a megismeréshez, de nem lehet hiánytalan „színről színre látás”. Már csak amiatt sem, mert az események maradéktalan leírása – még akkor is, ha a naplóíró maximálisan törekszik arra, hogy személyes érzelmeit kikapcsolva csak tényeket rögzítsen – lehetetlen. De miért is kellene kikapcsolni, hiszen – ha tudatosan háttérbe szorítjuk is – létező, és így az eseményeket befolyásoló tényezővel van dolgunk. Nem véletlen, hogy Gyáni Gábor szerint az újragondolt történeti tudást a permanens újraértelmezés alapozza meg.⁹ Ennek jegyében pedig nem vitatható az sem, amire Takács Tibor mutatott rá, miszerint a múltat tökéletesen rekonstruálni lehetetlen: „Pedig közhely (vagy annak kellene lennie), hogy a forrásként használt szöveges dokumentumok nem magát a múltat, hanem annak egyféle értelmezését tartalmazzák. A történelmi tények ezen interpretációk által teremtdőnek, ezeken kívül álló »elemi« tények nem léteznek a jelenben a múlttól, egészen egyszerűen azért, mert a múlt – már elmúlt. [...] A források nem önmagukért beszélnek, ha így volna, semmi szükség sem lenne a történészekre. A múlt eseményei akkor válnak történelemmé, ha jelentést társítunk hozzájuk. Ez a jelentésadó tevékenység a történész fő feladata, ami óriási szabadsággal, egyben nagy felelősséggel is jár.”¹⁰

Nyilvánvaló tehát, hogy miként a hivatalos iratok (erről már ejtettünk szót) éppúgy a magániratok is egyfajta álláspontot tükröznek.¹¹ Így szükségtelen, hogy a fentiek a történetírás lehetetlenségét (vagy fölös voltát) sugallják bárki számára is. Nem mindegy ugyanis, hogy hány lépésre vagyunk a múlt megismerésétől, és nem mindegy, hogy egy korszak egy-egy szeletét csak kevéssé vagy elég jól ismerjük. Utóbbihoz a naplók is nagyban hozzásegítenek, ahogy minden más magán- vagy hivatalos irat (vagy egyéb történeti „nyom”: régészeti lelet, épület stb.). Granasztói György gondolatát hívva segítségül: „A Marc Bloch–Lucien Febvre féle társadalomtörténet a historizáló pozitívistikus történetírással szemben, mint ismeretes, igen szélesre tárta a bevonható források körét, hiszen mindent annak tekintett, ami valamilyen emberi tevékenység nyomát őrzi.”¹²

⁸ Tüskés Tibor közlése. *Kortárs*, 2001. szeptember. Legenda Fodor Andrásról. Domokos Mátyás, Lakatos András, Lator László, Szász Imre, Sárosi Bálint és Tüskés Tibor történeteit összegyűjtötte: Albert Zsuzsa. <http://home.hu.inter.net/kortars/0109/albert.htm> [a hozzáférés ideje: 2014 július].

⁹ Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. In: Gyáni Gábor: *Az elvesztett múlt*. Bp., 2010. 14.

¹⁰ Takács Tibor: A források tere. *Élet és Irodalom*, 2007. 24. sz. 16.

¹¹ Katona Csaba: Szeriális történetírói kánon és levéltári tapasztalat. *Levéltári Szemle*, 59 (2009) 1. sz. 32.

¹² Bácskai Vera–Faragó Tamás–Gerő András–Granasztói György–Gyáni Gábor: A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről, 1. *Korall*,

Korszakok

Mind az önéletírás, mind a napló az egyén saját maga általi fontosságérzetét is mutatja. A társadalom egyes korszakokban fokozottabban érvényesülő individualizmusa mutatkozik meg abban, hogy az egyének saját életüknek, valamint a világról szóló értékeléseiknek olyan fontosságot tulajdonítanak, hogy azt lejegyzik.

Voltak időszakok, amelyek kifejezetten kedveztek az öndokumentálásnak. A szigorú vallásosság közegében vagy éppen a totalitárius diktatúrákban mindenfajta kiválás, az egyének a környezetéből való kiemelkedése, ha nem is mindig hátrányos, de jórészt szükségtelen és indokolatlan volt. A történeti (vagy akár másfolyó) eseményekről alkotott egyéni vélemény, illetve értelmezés bátorítása nemcsak, hogy nem volt érdeke az adott berendezkedés vezető erőinek, de gyakorta egyenesen visszaszorítandó volt. Sajnos ez néha oda vezetett, hogy voltak, akik részben vagy egészben megsemmisítették – félelemtől, óvatosságtól vezérelve – korábban gondosan vezetett naplóikat (lásd például jelen számunkban Márfi Attila írását Arató Jenőről). Más befolyásoló tényezők is hatottak azonban: a társadalom fejletlensége (alapvető: az írásbeliség hiánya eleve kizárja a naplóírást), az életkörülmények alacsony volta vagy a háborús időszakok is akadályt jelenthettek. A politikai fenyegetettség légköre pedig többféleképpen is hathatott; egyesek nem írtak semmit, mások a nyílt szóbeli kommunikáció hiánya miatt éppen hogy írni kényszerültek. E háttér meghatározta a naplóíró viszonyát a lejegyzett dolgokhoz, és befolyásolta azt is, hogy mely témák lettek kitüntetettek a feljegyzésekben, vagy éppen melyek maradtak ki teljes egészében. Sőt e tényezők a megszóvegezés mikéntjét is meghatározták.

Ugyanakkor jelentős naplóíró korszakok is voltak, amelyek során rendkívüli bőséggel születtek ilyen feljegyzések. A 17. századi erdélyi naplók vagy a reformkor naplói egy-egy ilyen időszak gazdag termései. Az arisztokrata naplók mellett a 19. században szerencsére igen nagy számban születtek naplók a polgárság körében is, ami e társadalmi réteg megerősödésének jele. Mindamelllett természetesen más helyeken és időkben is íródtak ilyen források: öröndetes, hogy ezek közül mind több jelenik meg nyomtatásban, így legutóbb például Johann Wohlmuth (1670-es évek–1741) soproni polgármester 18. századi naplója.¹³

A naplóíró szándéka

A naplóírás mindig egyfajta egyéni igazságot és meggyőződést közvetít, még akkor is, ha a naplóíró szándéka éppenséggel a racionális érvekkel alátámasztott önigazolás és az utókor tudatos befolyásolása. A sok magyarázaton át az olvasóhoz

5–6. (2001) 192.

¹³ H. Németh István–D. Szakács Anita: Johann Wohlmuth soproni polgármester naplója/Das Tagebuch von Johann Wohlmuth Ödenburger Bürgermeister. Sopron/Ödenburg, 2014.

nemcsak a szerző által sugallni akart gondolat, hanem sokkal több is eljut.

A naplóírás nem rendelkezik olyan jól körvonalazható, társadalmilag is ismert és elismert ismérvekkel, mint az önéletírás. Szerzőjének (már ha nem eleve a nyilvánosságának szánja munkáját) nagyobb a szabadsága, emiatt aztán igen különböző írások jönnek létre. Az önéletírás ugyanakkor visszatekintő és összegző, és bár az egyén élettörténete, személyisége, illetve annak fejlődése, értékítélete áll az elbeszélés középpontjában, szükségképpen kiterjed többféle témára is, mégpedig a világ olyan „szeleteire” amelyekkel az egyén kapcsolatba került. Emellett mindig van célközönsége. Ezzel szemben a napló egy-egy kis időegység eseményeit rögzíti folyamatosan, és szerzője, narrátora és szereplője ugyanaz a személy: „mikor leírjuk életünket, mi magunk játszunk mindkét, az egyébként két emberre szabott szerepet”.¹⁴ Alapvetően a szerzővel történtek adják az elbeszélés nyersanyagát, ám hogy ebből miként szelektál, más kérdés.

A naplónak is lehetnek persze különböző típusai aszerint, hogy írója milyen körnek szánja.¹⁵ A saját magunknak írt belső napló az átélt események értelmezésében segíthet. Ezeket sokszor meg is semmisítette alkotója, vagy rábízta bizalmasára, meghagyva, hogy halála után semmisítsék meg. Utóbbi esetben azonban néha talán burkoltan megjelenik a „nyomot hagyni” szándéka, és az életében ki nem beszélhető tények közzétételének igénye is. A bizalmas, titkos szövegek irányából elmozdulva tehát rábukkanunk a közlés, a bizonyos szintű megosztás, a korlátozott, majd szélesebb körű olvasóközönség számára történő hozzáférést biztosító naplóírói szándék első nyomaira. De ez természetesen nem mindig van így. Hiszen nyilván nem a közönségnek szólt Lowetinszky János József (1866–1935) vasúti tiszt jószerivel egész életén átívelő naplófolyama (amelyet Balogh János Mátyás levéltáros tárt és tár fel).¹⁶ Miért is gondoljuk ezt? Lowetinszky onnantól kezdve, hogy 14 éves korában egy prostituált ölében először lelt gyönyörre, élénk és változatos szexuális életet élt. Ennek megfelelően naplójában rendre feljegyezte a szexuális aktusokra vonatkozó észrevételeit, amelyeket táblázatban összegzett. Nehéz elképzelni, hogy ezeket az egyébként igen precíz adatsorokat a nagyközönséggel akarta volna tudatni. Amint-hogy nem „kandi szemek számára”¹⁷ írt például Slachta Etelka (1821–1876)¹⁸ vagy Csáth Géza (1887–1919) sem.¹⁹

¹⁴ *Philippe Lejeune*: Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története. In: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból.* (Szerk. Z. Varga Zoltán.) Bp., 2003. 136.

¹⁵ A naplók típusaira nézve alapvető munka: *Philippe Lejeune*: Hogyan végződnék a naplók? In: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból.* (Szerk. Z. Varga Zoltán.) Bp., 2003. 210–225.

¹⁶ Főváros Szabó Ervin Könyvtár B 0910/209. Lowetinszky János József naplója.

¹⁷ Zadjeli Slachta Etelka naplója, 1838–1842. (S. a. r. és jegyz. Csatkai Andre.) *Soproni Szemle*, 1943. 4. sz. 9.

¹⁸ A két háború közötti Csatkai-féle kiadást követően: „... kacérokodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrilány naplója, 1838–1843. (A naplót közreadja, a bevezetőt és a lábjegyzeteket írta és a mutatókat készítette Katona Csaba.) I–IV. kötet. I. Győr, 2004; II. Győr, 2005; III. Győr, 2006; IV. Győr, 2007. Az első kötet második, javított kiadása: Győr, 2014.

¹⁹ *Csáth Géza*: Napló, 1912–1913. Szekszárd, 1989; *Csáth Géza*: Napló, 1897–1911. I. Szabadka, 2005; II. Szabadka, 2006; III. Szabadka, 2007; IV.

Külön típus a terápiás napló, amely kimondottan egy lelki baj orvoslását volt hivatva segíteni, és az átélt eseményeket, illetve a múlt emlékeit is sajátos szemszögből rögzíti, nem ritkán elemzi. E típusban különösen sok az önreflexív elem, magának a betegségnek, illetve a problémának, a személyiségnek a taglalása. Talán a legismertebb ilyen jellegű írás, ha nem is klasszikus napló, József Attila személyéhez köthető.²⁰

Különös tekintettel arra, hogy most van a „nagy háború” (az I. világháború) kitörésének századik évfordulója, meg kell említeni a hadinaplókat, frontnaplókat is.

Összességében a napló az életben különböző okok miatt fel nem tárható tények rögzítésére is szolgálhat, sőt vannak kimondottan „titoknaplók”, amelyek az eseményeknek a külső szemlélők számára ismeretlen részleteit vagy éppen fonákját foglalják magukban. E tények a legkülönfélébbek lehetnek, magántermészetűtől kezdve a politikai eseményekre vonatkozó, közzé nem tehető vagy éppen ilyen tényeket elemző írásművekig.

Az egyes naplókban leírtak akár ütköztethetőek is, illetve az, aki utólag forgatja őket, tudhat olyan információkat, amelyeket a naplóírók nem. Mondhatni: a kulisszák mögé láthat utólag. Egyszerű példával élve: Slachta Etelka rendkívüli módon becsülte Széchenyi Istvánt. Ezért – érthető módon – büszkeséggel töltötte el, hogy vőlegényét, később férjét, Szekrényessy Józsefet (1811–1877) a gróf – tudomása szerint – nagyra tartotta. Aligha esett volna tehát jól neki, ha a kezébe kerülnek Széchenyi e sorai: „Véletlenül megtudtam, hogy Szekrényessy egy Pesti Kaszinó-könyvet küld a pozsonyi kaszinónak. »Kedveskedni akartam« – és a barom kárt okoz, de nem tudja, hogyan és mikor.”²¹ Hasonlóképp megrendüléssel elegy csalódást okozott volna, ha tudomást szerez róla, hogy bizalmas barátnéja, Steinbach Lóri édesapja, Steinbach Ferenc (1780–?), korábbi pesti városbíró (1819–1825) a bécsi udvar ügynökeként írta jelentéseit Széchenyiről. Mindezt úgy, hogy ez a „legnagyobb magyar” előtt nem volt titok: „Van persze olyan ember is (Steinbach Ferenc kir. jogügyigazgatósági ügyész) akit ide is, a Kaszinóba is feltehetőleg azért hívtak meg Széchenyi, hogy legalább intelligens ember írja róluk a jelentéseket.”²²

Kódolás

A naplóíró munkája során különböző kódokat alkalmaz, amelyek többféle célt szolgálhatnak. Az általa használt nyelv már eleve kódnak minősül a nyelv természetéből fakadóan, de ezen felül is, hiszen a szerzőt jellemezheti egy csak általa alkalmazott, speciális nyelvhasználat. Az, hogy ő hogy értelmez egy-egy kifejezést, árnyalatot, hogy ír le valamit, hogy minősít, hogy érvel, milyen retorikai eszközökkel él, már eleve egy kódrendszer alkalmazását jelenti. Ennél azonban tovább

Szabadka, 2007.

²⁰ *József Attila*: Szabad-ötletek jegyzéke. Bp., 2010.

²¹ *Széchenyi István*: Napló. (Szerk. és bev. Viszota Gyula.) H. n. [Bp.], 1982. 842.

²² *Vári András*: Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete. *Korall*, 6 (2005) 19–20. sz. 118.

is mehetünk, hiszen vannak speciális – tudatosan alkalmazott – kódok, amelyek célja többnyire az írásmű védelme, hogy senki, vagy csak a beavatottak érthessék. Az utókorra hagyott napló esetében a kód feltörése lehet egyfajta próbatétel is az olvasó számára. A szerző használhat titkosírást vagy éppen a helyszínek és szereplők nevét változtathatja meg, monogramot vagy fedőnevet alkalmazhat. Egy konkrét példa: Slachta Etelka több kötetben megjelent naplófolyamának közreadója a naplóíró egyik korai szerelmét, Gindly Rudolf (1805–?) tengelici földbirtokost csak több év után tudta azonosítani, mivel Etelka nem írta le a nevét, de az elszórt adatokból (pl.: G-y) végül sikerült egyértelműen „dekódolni”, kiről van szó.²³

Szerepe van ezen felül annak is, hogy valaki az anyanyelvén ír-e, vagy sem. Ha idegen nyelven, akkor mi a célja? Gyakorolni akarja az általa tanult nyelveket vagy nem szeretné, hogy környezete értse, amit ír? Ugyancsak utóbbi megfontolásból írhat valaki az anyanyelvén idegen nyelvű közegben, de azért is, hogy ne felejtse el hazája nyelvét.

A tematikus naplók

A mai blogok esetében is tapasztalhatjuk, hogy vannak tematikus írások, kulturális vagy valamilyen speciális tevékenységgel (pl. főzés, kertészkedés, irodalom) kapcsolatos modern naplók. Ez a múltban is jellemzett egyes írásműveket. Bizonyos esetekben tudatosan tematikus naplók jöttek létre, más esetben a szerző érdeklődése jelölte ki, hogy csak az általa preferált terület jelenjen meg a napló lapjain. Bizonyos mértékig ide sorolhatóak a terápiás és a hadinaplók is. Egészen speciális példát is lehet hozni: Balanyi Béla (1911–2002), egykori kecskeméti levéltár-igazgató úgynevezett Napos Oldalát. Az 1950-ben létrehozott Bács-Kiskun Megyei Levéltárban ugyanis Leidecker Jenő igazgató *Historia Domus*t kezdett vezetni. Ehhez társult aztán későbbi hivatali utódja, Balanyi Béla munkája, aki 1951-ben írni és rajzolni kezdett, létrehozva ezzel a szerzője által „tréfás, rajzos napló”-nak nevezett Napos Oldalt. Ez több mint nyolcszáz oldalra rúg és ebben Balanyi saját kezű rajzaival ábrázolta a levéltár dolgozóinak életét, munkáját egészen 1973-ig.²⁴

A teljesség igényével írt napló

A szándék azonban arra is irányulhatott, hogy a naplóíró lelki életét, életmódját, életének apró mozzanatait, az őt ért hatásokat és a hozzá jutó értesüléseket – legyen az politikai, kulturális vagy éppen magánjellegű –, tőle telhetőleg maradéktalanul rögzítse. A politikára reflektálás sok esetben komolyabb elemzéseket és hosszabb leírásokat is létrehozott, ha a szerző pl. szemtanúja vagy részese volt egy-egy szituációnak.

²³ „kacérkodni fogok veled.” Slachta Etelka soproni úrleány naplója. 1840. március–december. A naplót közreadja: Katona Csaba. Győr, 2005. 39.

²⁴ 100 éve született Balanyi Béla. Óa.: Gyenesei József–Tánczos-Szabó Ágota. Kecskemét, 2011.

A mikroközeg megörökítése, (újra)teremteni egy világot

Vannak szerzők, akik saját közegük, kis zárt világuk leírását tekintették céljuknak. Pontosan rögzítenek egy-egy eseményt, bált például, és a helyszínt, illetve a társaság tagjait is kimerítően elemzik. Életmódjuk részletes ismertetése azonban a kutató számára sajátos időutazást tesz lehetővé, ám ami bizonyos szempontból akár kisszerűnek is tűnhet, az más vizsgálódások számára értékes elemzendő adatsort jelent. Ennek jelentőségét – más témát közelítve – Cserna-Szabó András villantotta fel Bächer Iván (1957–2013) búcsúztatójában: „A piszlicsáré dolgok, a kavicsok íróként is nagyon érdekelték, a pici kis pimf dolgok, amit más észre sem vett, a zónázó vonatok, a kisfröccs, a szódapatron, a sertésköröm, ilyesmik, amiket, ha sokáig figyel az ember, hirtelen felsejlik előtte a nagy egész...”²⁵

Vannak, akik saját jelenüket akarták átmenteni a jövőbe és nyomot akartak hagyni maguk után, így naplójukban teremtettek egy saját világot. Itt ne valamiféle olyan negatív öngazolásra gondoljunk, mint a maga híréért jobb híján az epheszosi Artemisz-templom felgyújtásával megőrizni akaró Hérosztratoszé volt az antik legenda szerint: ez a világ a naplóíró szemüvegén keresztül tükrözi az eseményeket, nem ritkán kiegészítve a szerző legkülönfélébb tárgyú elemzéseivel, értékítéleteivel.

Útinaplók

A nagy távolságokat megtevő utazók, mindig is készítettek feljegyzéseket, hiszen lényeges volt, hogy a látottakat hazatérve részletesen el tudják mesélni. Gazdasági, politikai, tudományos jelenségek leírása egyaránt fontos volt ezekben a szövegekben. Az utazás divatjának beköszöntével még több útinapló készült. Ezekben is többes szándék húzódnak; egyrészt maga az élményrögzítés és értelmezés, feldolgozás, másrészt a kevésbé ismert tájakon járók esetében a látottak precíz megörökítése, hogy szélesebb körben ismertté tehessék majd a tapasztaltakat. E naplók megfogalmazásán már az is látszódik, hogy egyeseket eleve publikálásra szántak. Vannak köztük szélsőséges, az eseményeket öngazolóan csoportosító, apologetikusan magyarázó, értelmező írások, amelyek az utókor megértésére apellálnak (például Robert Falcon Scott kapitány naplója végzetes Déli-sarki útjáról²⁶).

A közönségnek írt napló: a közzététel indítékai

A naplók egy körét legerőteljesebben az jellemzi, hogy szerzőjük az utókorra írta. A legkülönfélébb típusú naplók tarthatnak ide, ám legjellemzőbb tulajdonságuk az az írói szándék, hogy a naplóíróval történt eseményeket az utókor

²⁵ Cserna-Szabó András: Ivánka elaludt. *Litera*. Az Irodalmi Portál. <http://www.litera.hu/hirek/ivanka-elaludt>. [a hozzáférés ideje: 2014 július].

²⁶ Scott, Robert Falcon: Scott utolsó útja. (Szerk. Cholnoky Jenő.) Bp., 1923.

olvashassa egykor. Vagy hiteles képet akart a szerző saját jelenéről és krónikás szándékkal írt, vagy önmagát akarta átmenteni a jövőbe, vagy olyasminek volt tanúja, amelyet életében nem mondhatott el, de a törekvés azonos: az utána következő nemzedék ismerje meg ezeket a történeteket.

Van persze „hanyag” szerző is, aki nem is titkolózik, nem is akar közölni különösebben semmit, egyszerűen csak ír, mert élvezi az írást, naplója pedig vagy fennmarad vagy sem. Talán ezek a legigazabb naplók? Abban az értelemben bizonyára, hogy őszintébbek lehetnek, de mégsem lebecsülendők a tényeket rögzítő „önkéntes krónikások”, akik – bár önmagukat magyarázzák –, de sok eseményt rögzítenek. A szándékos megtévesztés – mindenféle magyarázkodás ellenére – kevésbé valószínű. Az elhallgatás, kihagyás vagy igen röviden említés jóval gyakoribb. Az apologetikus történetmesélés alapja ugyanis nem a tudatos megtévesztés, hanem saját tetteink igazolása, hogy amiről a cselekvő úgy hiszi, helyesen tette, azt értsék és helyeseljék az őt olvasó utókor tagjai is.

A közzététel szándéka már a naplóíró életében megnyilvánulhat, hiszen az olvasásra másoknak átadott napló vagy a letisztázott naplóbejegyzések erről tanúskodnak.

A naplóíró szelekciója, adattartalmak, hibák és tévedések

Hogy ki mit tart érdemesnek leírni, számtalan dologtól függ. A tudatos szelekció komoly meghatározó tényező lehet, például a naplóíró a közéleti eseményeket rögzíti. Emellett egy általános jellegű napló adattartalmait is meghatározhatja az egyéni érdeklődés, a tájékozottság, a jól értesültség, továbbá a kapcsolati háló is. Ha elég sokakat ismerünk, információink megsokszorozódhatnak, ugyanakkor nem biztos, hogy ez teszi biztosabbá ítéletünket, csak több ismeret birtokában alkothatunk véleményt. Ugyanezek a tényezők befolyásolják a hibákat, tévedéseket is. Jóhiszemű szerző esetén is adódhatnak hibák természetesen.

A megörökíteni szánt részletek kiválasztása és persze a szerző társadalmi hovatartozása meghatározzák a naplóban előforduló adattípusokat is, amelyeket a naplóíró az utókorra hagy. Például katonai események leírása esetén, katonai alakulatok adatai, csapatmozgások, a tábori élet jellemzői is bekerülnek a leírásba. Női naplók esetén gyakori a háztartás eseményeinek rögzítése, beszerzések, vásárlások, egyes termékek jellemzése, a családi élet ünnepi és hétköznapi rituáléi. Ha arisztokrata hölgy a naplóíró, nagyobb a lépték: még ha a magánélet tényeit rögzíti is, óhatatlan, hogy a politikai/társadalmi (köz)életből ismert személyek neve fel ne bukkanjon. Sőt országosan ismert személyek is írhattak egészen intim dolgokról: Wesselényi Miklós báró (1796–1850) Kolozsváron őrzött, máig kiadatlan naplója²⁷ vagy Kállay Béné (1839–1903)²⁸ kiválóan példázza ezt.

²⁷ Kolozs Megyei Állami Levéltár (Kolozsvár), Wesselényi család zsidói levéltára, Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára, XVII. csomó, 51. Naplók és naplózvatok (1821–43).

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) P 344 c/d 31–34. k.; *Kövér György*: A magánélet titkai és a napló. Nők, szere-

A naplók beszédmódja

Az elbeszélő személyiségétől, jellemétől, lelki alkatától, érdeklődési körétől, egyszóval számtalan tényezőtől függ, hogy a napló szövege hogy rögzíti az eseményeket. A kevés idővel rendelkező esetleg csak fél-fél mondatban írja le a történeteket, s a számára fontosabb mozzanatokat részletezi. Vannak, akik szépírói vénával rendelkeznek, és szinte saját soraikban gyönyörködve cirkalmaznak mondanivalójukat. Mások saját maguknak és jövőendő olvasóiknak akarják alaposan elmagyarázni egy-egy cselekedetüket, döntésüket. Az esemény jellegétől is függ, hogy egyszerű vagy szövevényes-e a rögzítés módja. A naplóíró életmódja sem lebecsülendő, hiszen bizonyos életszakaszokban, vagy az év, a hét bizonyos szakában kevésbé értek rá az emberek. Hogy mennyire tudta biztonságban írását, illetve mennyire nyíltan folytathatta naplóíró tevékenységét a szerző, ugyancsak jelentősen befolyásolhatta az eredményt. A naplóíró ugyanis alapvetően reflektál saját magára, közvetlen közegére, a tágabb közösségre, a világ jelenségeire, tehát nemcsak leír, hanem véleményt, sőt kritikát is megfogalmaz ezekkel kapcsolatban. Kritikája során érvel, elemez, vagy éppen mások megnyilatkozásait használja fel, mondanivalóját alátámasztandó.

Az életút és annak részecskéi: az életút reprezentációja a naplóban

Attól függően, hogy milyen hosszan vezeti naplóját a szerző, egész életútja vagy életútjának egyes szakaszai jelennek meg a napló lapjain. Az egy-egy bejegyzésben rögzítettek ennek az életútnak vagy egy szakaszának a részecskéi. A szerző szándékától függ az is, hogy erősen reprezentálja-e saját életútját a naplójában, vagy inkább a szemtanú szerepét öltve magára, a körülötte történt események krónikása lesz. Bár utóbbi esetben is képet kapunk az egyénről, de tény, hogy vannak elsődlegesen az egót elemző, s vannak döntően a külvilágot bemutató naplóírók. Itt illik utalni Pierre Bourdieu nevezetes tézisére, amelyet az életrajzokkal (s így az önéletrajzokkal, de valójában bármilyen ön-ábrázolással kapcsolatosan) fogalmazott meg, tudniillik, hogy ilyenkor abból indulunk ki, hogy „az élet maga egy történet, és hogy az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel”.²⁹ Vagyis: „élet és történet egybecsúsztatásának problémáira a narratív identitás koncepciói próbálnak választ adni. [...] Ahogy Ricouer különbséget tesz »idem« (ugyanazonosság) és »ipse« (önmagaság) között,³⁰ úgy válik láthatóvá a személyes és narratív identitás megkülönböztetése és összekapcsolódása.”³¹

lem, házasság Kállay Béni életében. *Aetas*, 23 (2008) 3. sz. 82–100.

²⁹ Bourdieu, Pierre: Az életrajzi illúzió. In: Bourdieu, Pierre: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Bp., 2002. 68.

³⁰ Ricouer, Paul: A narratív azonosság. In: Narratívák, 5. Narratív pszichológia. (Szerk. László János–Thomka Beáta.) Bp., 2001. 15.

³¹ *Kövér Gy.* Én-azonosság az ego-dokumentumokban i. m. 221.

Irodalmi naplók, fiktív naplók, avagy mégis kinek az élete?

Az, hogy a dokumentáló szándékkal, „a valóságot” rögzíteni óhajtó napló is gyakorta tartalmaz (sokszor fel nem ismerhető) fiktív elemeket, nehezen vitatható, többek között a műfaj szubjektív voltából fakadóan. Természetes hát, hogy az irodalom is gyakran él a napló formával, amely – akár csak a levélregény – a jellemábrázolás és a történetmesélés látszólag hitelesebbnek tűnő módját teszi lehetővé a szerző számára. A történetkutatás szempontjából nem az irodalmi naplók az érdekesek, kivéve persze, ha az illető szerző munkásságát kutatja valaki. Vannak azonban átmenetek az irodalmi és a tényleges naplók között, amikor egy-egy szerző saját maga helyett valaki más történetébe bújtatja a vele történeteket. A történetkutatás azonban elsősorban az írás nem hivatásos gyakorlása folytán létrejött szövegeket tanulmányozza.

Vannak egyéb sajátos átmenetek is, amikor létező személyek, valódi naplói alkotják az irodalmi mű nyersanyagát. Szabó Magda Régimódi története nem tudott volna ilyen sikeres képet rajzolni egy letűnt korról, annak minden apró részletével, ha nem áll a szerző rendelkezésére számos személyes dokumentum, köztük több napló is. Ide kívánczok, hogy Szabó Magda lejegyezte: számos munkájához Balogh Istvántól (1912–2007), a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár igazgatójától – Debrecen és a Hajdúság jeles kutatójától – kapta meg azt a történeti háttéranyagot, amelyet munkáiban felhasznált. Nem kivétel ez alól a Régimódi történet sem: „segítséged nélkül nincs Csokonai darab, amely végén pecsenyévé tapsolták kezeiket a pestiek, nincs a Disznótor Szappanos utcai hátere, amelyet te festettél meg, hogy én is megfesthessem, sőt nincs a Régimódi történet sem, pedig az igazán az én legmagánabb magánügyem, éppen csak az adatok hiányoztak itt-ott”.³² A Régimódi történetben ily módon megjelenített alakok és valós nyomaik adják meg a történet varázsát, időutazás jellegét, amely ezáltal lesz több mint irodalom. A puszta fikció, megfosztva a létezett alakok adta hitelesség előnyétől, nem érte volna el ezt a hatást, és hasonlóképpen nem lett volna a szerző a mikrovilág krónikása, ha csak a levéltárban fellelhető egykori hivatali iratokat hívja segítségül. Olyan irodalmi köntösbe bújtatott korrajzot sikerült alkotnia, amely határos a mikrotörténet-írás egyes eredményeivel.

Szókinccs és stílus: spontán, vagy kimunkált

A szerző szókinccse, stílusa iskolázottságától, társadalmi helyzetétől, lelki alkatától, akár pillanatnyi helyzetétől is függ. Megadja-e magát a divatkifejezéseknek vagy ragaszkodik korábbi jól bevált szókinccséhez. Ismeri-e a korban új jelenségek, eszközök, technikai újítások nevét? Mennyi háttérismerete van, merre utazott, miben tájékozott?

³² Szabó Magda: Pistám, lelkem! In: Thesaurus Solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt. Debrecen-Nyíregyháza, 2002. 9.

Joggal merül fel a kérdés, hogy kinek higgyünk inkább, a spontán szerzőnek vagy a kimunkált íróknak. A jó tollú, jól író naplóírók akár spontán is élvezetes szövegeket alkothatnak, de a látszólag gondatlan szövegek is csak részben lehetnek spontán feljegyzések.

A napló járulékos részei

A naplók egy sor egyéb dokumentumot foglalhatnak magukban, akár eredetiben beragasztva, akár bemásolva. Hogy mit illeszt be a szerző, az is jelzésértékű lehet: a soproni levéltárban őrzött Répceszemerei Takáts Dénes naplója például képeslapoktól a pirosra festett báli tolldíszig számos mellékletet őriz.³³ (E naplóról majd a Turul 2014/4. számában lesz szó részletesen.) Egy-egy esemény vagy lelkiállapot elemzése során levelek; irodalomról szóló és önelemző szövegrészeknél az önkifejezést nyomatékosítandó irodalmi idézetek sora kerülhet a naplóba; politikai események vagy programok dokumentálásánál újságcikkek, fényképek, műsorok társulnak a napló szövegéhez. Ezek viszonya és aránya változó lehet a törzsszöveghez viszonyítva; a túl sok járulékos rész nem pótolja a napló egységét adó történetmesélést, ilyen esetekben a szerző szinte kivonul a szövegből, személyiségét háttérbe vonja, s inkább leíró szerepe erősödik.

Az öndokumentálás hiánya

Mi a helyzet azokkal, akik bár sokat tesznek, de nem írnak naplót? Számptalan ok tarthat vissza valakit a(z ön)dokumentálástól. Kezdjük azzal, amiről már történet említés: az illető nem, vagy csak rosszul tud írni. Esetleg nincs módjában, mert körülményei nem teszik lehetővé számára az ahhoz szükséges eszközök beszerzését. De az okok egyike lehet, hogy szoros napirenddel, nagyon tevékeny életet él, és határidőnaplója csak címszavakban rögzíti a kötelezettségeket, bővebb elemzésekre nincs lehetősége. (Bizonyos posztokon talán nem is ajánlatos.) De visszatérhetjük saját benső énjének a bejegyzések során való akaratlan feltárása is, amelyet sokan még önmaguk előtt sem szívesen tesznek. Voltaképpen ugyanazon készlettel és okok hiánya, amelyek másokat az írásra sarkallnak. Számunkra itt és most, értelemszerűen, utóbbiak az érdekesek.

Rövid összegzés

Bevezetőnk nem készült, nem is készülhetett a teljességre törekvés szándékával. Arra azonban remélhetőleg alkalmas volt, hogy felvillantsa, mennyire sokrétű, összetett történeti forrás az elsőre talán egysíkúnak gondolt napló. A Turul jelen számában szerzőink több naplót mutatnak be, kifejezetten azzal a törekvéssel, hogy azok például is szolgáljanak afféle

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára XIII. 18. Takáts család (Répceszemere) iratai.

esettanulmányok gyanánt, nem titkolva azt sem, hogy láttassák, a családtörténetnek is fontos dokumentumai ezek a személyes jellegű írások. Utóbbi szerepkörében a napló nem feltétlenül csak mint családtörténeti adatok tárháza értékelhető, hanem azon értéke miatt, hogy segítségével megismerhető az a milió, amelyben a naplóiró mozog. Fejtegetései, leírásai

révén képet kapunk családjának, szűkebb-tágabb közegének értékrendjéről, viszonyairól, a legkülönbélebb tárgyakban alkotott véleményükről. Ehhez járulnak még a naplókban gyakran előforduló már többször említett melléletek, amelyek ugyancsak értékes járulékos információval egészíthetik ki a naplókban leírtakat.

